

ELMÉLET–MÓDSZERTAN

DR. DÖVÉNYI ZOLTÁN

„Város az, ami magát annak nevezi”

Tünődések Tóth József tanulmánya kapcsán

Szubjektív bevezetés

Töredelmesen be kell vallanom, hogy a várossá nyilvánítás problémája és hazai gyakorlata hosszú évtizedeken keresztül egyáltalán nem hozott tűzbe. Azt természetesen nyomon követtem, hogy évről évre mely települések nyerték el a városi jogállást, de ebben leginkább az érdekelt, hogy egy-egy furcsa várossá nyilvánítás mögött melyik nagyhatalmú politikus árnya sejlik fel. Ezt főleg a szocialista érában lehetett jó találati aránnyal megjósolni, de azért ma sem reménytelen az ilyen próbálkozás...

Korábban sem erős érdeklődésem 1989 nyarán süllyedt a mélypontra, amikor egyetlen tollvonással 41 faluból lett város – legalábbis papíron. Akkor úgy gondoltam, hogy ennél alább már nincsen, ez ettől kezdve már legfeljebb színpalak mögötti iszapbirkózás, a dolognak nincs földrajzi aspektusa és mondanivalója. A témával kapcsolatos apátiámból az zökkentett ki, hogy 2005 nyarán kaptam egy megtisztelő felkérést vitaindító előadás tartására a nagy hírű Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem keretében. A leginkább feltűnő az egészben az volt, hogy a megadott témában bizonyosan nem én vittem a zászlót a szakmában: nagyközségből kisváros, azaz a hazai várossá nyilvánítás témakörét kellett körüljárni.

Az első gondolatom az volt, hogy akkor most akasztják a hóhért. S mivel nem akartam leégni az előadással, kénytelen voltam alámerülni a téma szakirodalmában. És ekkor jött a meglepetés: egy idő után rémülten tapasztaltam, hogy ez tulajdonképpen érdekes problémakör. Ez jó három éve történt, s azóta már nem idegenkedem annyira a várossá nyilvánítástól mint földrajzi témától.

A fentiekből kellő bátorságot merítve gondoltam úgy, hogy hozzászólok a vitairathoz. Arra természetesen nem gondoltam, hogy ízekre szedem az indító írást – ennek szerzője egyébként is jóindulatúan figyelmeztetett, hogy az összegző írással övé az utolsó szó – mindössze néhány kérdés köré csoportosítanám mondanivalóm.

Van-e optimális városhálózat?

Legfeljebb a tankönyvekben, a valóságban aligha. Az igazi megoldás nyilván az lenne, ha a városok horizontálisan és vertikálisan is szabályosan töltenék ki a teret, ahogyan azt annak idején W. Christaller (1933) megálmodta. A geográfus mint térrel foglalkozó „játékos elme” különösen szívesen lát szabályszerűségeket és harmóniát. Már von Thünen (1826) is egy gazdaságilag elszigetelt államban tett kísérletet a gazdaság szabályszerű térbeli rendjének bemutatására, nem is beszélve Christallerről, akit egész életében

elkísért az optimális településhálózat ideája. Amint visszaemlékezéseiben Christaller (1968) megírta, már kisgyermekként is azért nézegette a térképet, hogy „megvan-e rajta minden”, azaz szabályosan helyezkednek-e el a falvak, városok, utak, vasutak. Ahol szerinte nem, ott berajzolta a térképre azt, amit hiányolt.

Ilyen készítés bizonyára többekben is van, akik nézegették már Magyarország város-térképét. Nem kevesen gondolták úgy, hogy a több mint 300 város már képes hézag nélkül lefedni egy ilyen kis országot, a valóság azonban mást mutat, ha egy kicsit szigorúbb mércével mérjük a városokat. Ebben a megközelítésben előtűnik azért néhány olyan terület, ahol vannak ugyan városi jogállású települések, de „igazi” városoknak se híre, se hamva. Ha így nézzük a dolgokat, akkor városhiányosnak tekinthető például a Bodrogköz, de akár fél Somogy is.

Cserehát ebből a szempontból is beúszik a képbe, itt ugyanis még városnak kinevezett falu sincs. A kistáj peremén fekvő kis és még kisebb városok hatásukat legfeljebb a szomszédos néhány falura tudják kiterjeszteni. Amennyiben tényleg törekedni akarnánk az optimális városhálózat megalkotására, akkor valahol a Cserehát belső részein kellene találni egy települést, és ezt „kinevezni” várossá.

Amennyiben a „vakok között a félszemű a király” elvet követjük, akkor a Cserehát 70–75 szerény méretű települése között hamar a látómezőbe kerül például Krasznokvajda a maga közel hatszáz lakosával. Mielőtt ezen az abszurdnak tűnő felvetésen bárki derülni kezdene, érdemes megemlíteni, hogy Krasznokvajda intézményhálózatát egyre több – nála népesebb – hazai település is megirigyelhetné: például van óvoda, általános iskola, működő könyvtár, gyógyszertár, takarékpénztár, rendőrőrs, kastélyszálló, galéria – már amennyiben az internetes forrásoknak hinni lehet.

A fentiek természetesen nem azt jelentik, hogy Krasznokvajdát feltétlenül a magyar városok között akarom látni – bár amilyen irányba manapság a dolgok haladnak... A példa mindössze annak alátámasztására szolgált, hogy vannak olyan foltjai az országnak, ahol a csekély földrajzi és egyéb energiák még egy valamirevaló kisváros „kitermeléséhez” sem voltak elegendők. Ezeket a területeket tudomásul kell venni, hogy akkor ezek városhiányos térségek maradnak.

Ez viszont nem jelentheti azt, hogy az itt élők ki legyenek rekesztve a városi szintű szolgáltatásokból. A közlekedési hálózat fejlesztésével ez a probléma jórészt megoldható, s talán még olcsóbb is lenne, mint egy községet várossá „felpumpálni”.

A városokkal szerényebben behálózott területek nem elhanyagolható része az országhatár mellett fekszik, így érdemes elgondolkodni azon is, hogy ezeknek a vidékeknek egykoron kialakultak a városi központjaik, csak ezek Trianonnal a másik oldalra kerültek. Az igazi megoldás az lenne, ha az országhatárok sokat emlegetett „légiesülése” valóban realizálódna, így a régi centrum–vonzáskörzet relációk is újra felépülhetnének.

Hogyan „készül” a magyar város?

Jelentős részben a színpalak mögött, és ez baj. Jelenleg a nyilvánosság számára leginkább két dolog ismert: a városi címre pályázó települések listája és a boldog nyertesek névsora. Hogy a pályázat benyújtása és a várossá avatás között mi történik, arról nem sokat lehet tudni.

Ami viszont köztudott, és időről időre vita tárgya, az a potenciális városok köre. A szabályozás jelenleg a nagyközségeket preferálja, ezek pályázhatnak a városi címre, továbbá az ötezernél népesebb községek. Ezek az előírások jelentős mértékben polarizálják a várossá nyilvánítás folyamatát. Itt elegendő arra utalni, hogy 2008 nyarán a létező 138 nagyközség meglehetősen sajátos területi konfigurációt mutatott:

- Nógrád megyében egyetlen nagyközség sem volt.
- A Dunántúl megyéinek túlnyomó részében mindössze néhány nagyközség volt (Vas: 2, Komárom-Esztergom, Veszprém, Zala, Somogy: 3-3), egyetlen kivétel Fejér megye (13 nagyközség).
- Ezzel szemben hemzsegnek a nagyközségek Pest megyében (22), valamint Északkelet-Magyarországon (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar: 10-10, Szabolcs-Szatmár-Bereg: 18). Ehhez a zónához kapcsolódik Békés megye is (11 nagyközség).

A fentiek alapján az elkövetkező évek városhálózat-bővülésének súlyponti térségei jól kirajzolódnak, s érdekes módon két generálisan eltérő tértípust képviselnek:

- A budapesti agglomeráció és az ehhez egyre inkább hozzákapcsolódó Fejér megye az ország legfejlettebb térségei közé tartozik. Városhálózata már most is meglehetősen sűrű, és a potenciális városok nagy száma alapján további sűrűsödés várható. Ezzel azonban a térség városhálózatának teljesítőképessége érdemben aligha fog növekedni, mivel a jó néhány fejlett és sokoldalú várossal az újak nem lesznek azonos súlycsoportban.
- Teljesen más karaktert képvisel az a széles, országhatárhoz tapadó övezet, ami Borsod-Abaúj-Zempléntől egészen Békés megyéig húzódik. Jóllehet a hazai városállomány mintegy $\frac{1}{4}$ -e itt van, a városhálózat mégsem problémamentes. Ennek hátterében elsősorban a terület fejletlensége, az évszázadok során felhalmozódott strukturális problémák stb. állnak, s ezen az új városok sem fognak tudni segíteni.

A városi utánpótlást listázva nem szabad elfeledkezni a népes községekről sem, mivel ezek tovább tágítják a kört. Jelenleg tíz körüli az ötezernél népesebb községek száma, s ebben a körben is érdemes számolni városi aspirációkkal. Ezek a nagyra nőtt községek jellegzetesen agglomerációs települések, s Győrújbarát kivételével mind Budapest környékén fekszenek.

Így a potenciális városok körét mintegy másfélszáz település alkotja. Amennyiben az idők folyamán ezek valamennyien előlépnének, akkor a városi jogállású települések száma 450 fölé emelkedne, s ezzel nagyjából minden hetedik magyarországi település városi címmel rendelkezne. Ebben a helyzetben joggal merülhet fel a kérdés, hogy kell-e nekünk ennyi város? Lehet, hogy kell, lehet hogy nem. Annyi bizonyos, hogy ennél jóval kevesebb, 350–380 várossal már meglehetősen jól le lehetne fedni az országot.

A hazai várossá nyilvánítások azonban már régóta nem arról szólnak, hogy milyen egy optimális városhálózat, hanem egyre inkább a települések – vagy polgármestereik – egyéni ambícióiról. Az előbbi változattal nem is lenne baj, mivel ebben a formában is kifejezi a helyi közösségek összetartását, előrelépési törekvéseit, tenniakarását.

Az új városoktól azonban nem várható el az, ami évtizedekkel ezelőtt, nevezetesen a központi hely funkcióinak megléte, területi kisugárzás, vonzáskörzet stb. Ami viszont mindenképpen elvárható, hogy a jövőben azok a települések legyenek városok, ahol biztosítani tudják az urbánus életmód feltételeit. Ebben a megközelítésben is egyet lehet

érteni a vitairat azon felvetésével, hogy a várossá nyilvánítás mederben tartásához meg kellene alkotni egy kritériumrendszert, mivel például az urbánus életmód feltételeit sem egyformán látják mindenütt.

Amennyiben „széles körű szakmai és politikai konszenzussal” (Tóth 2008) valóban kimunkálják a várossá nyilvánítás feltételrendszerét, akkor azt nyilvánvalóan alkalmazni is kellene. Ebben a műfajban sajnos nem állunk túlságosan jól: a városi cím elnyerésének mindig is voltak feltételei, csak hogy ezeken gond nélkül léptek át, amennyiben ez egy megfelelően erős körnek érdekében állt.

Ha viszont tényleg komolyan vesszük magunkat, akkor valóban tágra lehetne nyitni a kaput a városi címre áhító települések előtt, s nem kellene tovább preferálni a nagyközségeket, ami valóban egyre inkább kiüresedő kategória lesz – ahogy azt a vitacikk írója is megállapította.

„Minek nevezzetek”?

Az egyre inkább terebélyesedő hazai városhálózat szükségszerűen felvet régi és új kérdéseket. Egyik ilyen probléma, hogy egyáltalán milyen városokról van itt szó? Ha elkezdünk keresgélni a városdefiníciók között, akkor előbb vagy utóbb arra a következtetésre juthatunk, hogy leginkább még az úgynevezett terminológiai városfogalom jöhet szóba, annak ellenére, hogy ezt annak idején nem utolsósorban a kétségbeesés hozta létre. Amikor ugyanis a német várostörténészek még a két világháború között nekikezdték a monumentális *Deutsches Städtebuch* összeállításához, nem tudtak kikeveredni a középkori német várossá nyilvánítások zűrzavarából, s ekkor jutottak arra a döntésre, hogy „város az, ami magát annak nevezi” (in: Gyimesi 1975). Valahol itt tartunk mi is...

A tömeges várossá nyilvánítások egyik látványos következménye, hogy egyre kisebb népességszámú települések nyerik el a városi jogállást, ami olyan strukturális változásokat okoz, hogy át kell értékelni a korábban megszokott kisváros–középváros–nagyváros kategóriákat. Mivel az új városok már kivétel nélkül a hagyományos értelemben vett kisvárosok közé kerülnek, napjainkra is teljesen „elbillent” a rendszer: a 306 városi jogállású településből 259-ben a népességszám nem haladja meg a 25 ezret, tehát valamennyi hagyományos kisvárosnak tekinthető.

Ennek így nyilván nem sok értelme van, ezért mindenképpen szükséges egy új kategóriarendszer felállítása, ami alapvetően a korábban kisvárosnak tekintett típus felosztását jelentheti. E sorok írója a legkisebb népességszámú városokra javasolta a *törpeváros* elnevezés használatát (Dövényi 2008), ami nem mindenkinek a tetszését nyerte el. Vitaíratában maga Tóth József is javaslatot tett egy új nevezéktanra, ezt azonban konkrét adatokkal nem „töltötte fel”. Utólagos engedelmével én ezt megtettem (táblázat).

Az adatokból az tűnik ki, hogy ebben a rendszerben a probléma megoldását a középvárosi szint megerősítése jelentené, mivel ebben a nevezéktanban a teljes középvárosi szint magába foglalná a korábbi középvárosok többségét és a régi kisvárosok jelentős részét. Ezzel a korábbi – joggal gyengének tartott – középvárosi szint látványosan megerősödne: idetartozna (Budapest nélkül) a városi lakosság közel 60%-a. A népességszám eloszlása alapján az új rendszer két maximumot mutat: a középvárosok mellett – amelyek a hagyományos rendszerben a kisvárosok javát jelentették – a regionális városok koncentrálnak leginkább a népességet.

A hazai városhálózat szerkezete* (Tóth József nevezéktana alapján, 2008. július)

Megnevezés	Megoszlás		Népesség	
	darab	%	fő	%
Kisváros, < 5 ezer fő	64	21,0	231 449	4,5
Kisközépváros, 5–10 ezer fő	98	32,2	704 667	13,6
Középváros, 10–25 ezer fő	97	31,8	1 481 443	28,7
Nagyközépváros, 25–50 ezer fő	26	8,5	837 143	16,2
Megyei város, 50–100 ezer fő	12	3,9	759 925	14,7
Regionális város, > 100 ezer fő	8	2,6	1 152 121	22,3
<i>Együtt</i>	<i>305</i>	<i>100,0</i>	<i>5 166 748</i>	<i>100,0</i>

* Budapest nélkül.

A magam részéről mindenesetre érdeklődéssel várom, hogy milyen mértékben fog átmenni az új nevezéktan a szakmai köztudatba. Vannak ugyanis meglehetősen mélyen gyökerező vélekedések, amelyek kiirtása nem fog könnyen menni: idetartozik például az is, hogy a kis- és a középváros közötti népesedési határ valahol 20 és 30 ezer lakos között húzódik, az újabb munkákban éppen az utóbbi értéket elfogadva (Pirisi 2008).

Ebben a nevezéktanban a kisváros a jelentéktelenébe süllyed, ami nem tűnik szerencsésnek. A magam részéről el tudnék gondolkodni egy olyan rendszeren, ahol a kisváros 5–15 ezer, a középváros pedig 15–50 ezer lakosú lenne. De akkor mi legyen a legkisebbekkel, az ötezer lakos alatti városokkal? Megítélésem szerint ez egy létező kategória, csak elfogadható nevet kellene rá találni. A törpeváros helyett talán jobb lenne a miniváros, mivel összetett szavakban a *mini*- előtaghoz kellemesebb képzetek társulnak, mint a törpéhez (lásd miniszoknya...).

IRODALOM

- Beluszky Pál* (1977): Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton – Földrajzi Értesítő 3–4.
- Christaller, W.* (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland – Jena
- Christaller, W.* (1968): Wie ich zu der Theorie der zentralen Orte gekommen bin. Ein Bericht, wie eine Theorie entstehen kann, und in meinem Fall entstand ist – Geographische Zeitschrift 56.
- Dövényi Zoltán* (2008): A törpevárosokról – In: Csapó Tamás–Kocsis Zsolt (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely
- Gyimesi S.* (1975): A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában – Akadémiai Kiadó, Budapest
- Pirisi Gábor* 2008: Kisvárosok differenciálódása társadalmi mutatók alapján – In: Csapó Tamás–Kocsis Zsolt (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely
- Thünen, von J. H.* (1826): Der isolierte Staat auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über dem Einfluss, den die Getreide preise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben – Hamburg, Perthes
- Tóth József* (2008): Méditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról – Területi Statisztika 3.

Kulcsszavak: városfogalom, városkategória, várossá nyilvánítás.

Resume

The paper focuses on the following three topics with regard to conferment of town title:

1. Some examples concerning the optimal urban network give an idea about areas with a scarcity of urban settlements and urban pattern of border zones;
2. An attempt is made to predict future trends of granting urban status based on the practice heretofore;
3. Suggestions are made for the terminology of the urban settlements of the smallest size (with population of some thousands): dwarf towns or mini towns.